

DOI <https://doi.org/10.32782/naoma-bulletin-2024-2-14>
УДК 7.03(477.411)"19/20"
ORCID ID: 0000-0002-6303-051X
ORCID ID: 0009-0002-4260-9247

Валерія Пітеніна
докторка філософії,
старша викладачка
кафедра теорії та історії мистецтва
Національна академія образотворчого
мистецтва і архітектури
valeriia.pitenina@naoma.edu.ua

Ксенія Самопалова
здобувачка вищої освіти
першого (бакалаврського) рівня
кафедра теорії та історії мистецтва
Національна академія образотворчого
мистецтва і архітектури
ksenii.samopalova@naoma.edu.ua

ТВОРЧИСТЬ ХУДОЖНИКІВ МАЙСТЕРЕНЬ «КИЇВСЬКОГО ІНСТИТУТУ АВТОМАТИКИ»: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ СПІЛЬНОТИ ТА ЕКСПОЗИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Анотація. У статті досліджується творча діяльність мистецького осередку, що виник на базі Київського інституту автоматки (КІА) (вул. Нагірна, 22). З 2016 року цей простір фактично став культурним центром, де мали майстерні понад 120 митців. Його можна порівняти зі сквотами «БЖ-АРТ» і «Паркомунa» 1990-х років у Києві. Однак діяльність цього об'єднання досі не була належним чином досліджена та зафіксована в мистецькій літературі. **Мета статті** – задокументувати й проаналізувати етапи розвитку та виставкової діяльності цього мистецького осередку. Важливим також вбачається фіксація складу учасників групових проєктів та виставкових концепцій. **Методи дослідження.** В основу дослідження покладено історіографічний метод, та методи системного і структурно-функціонального аналізу. **Результати.** Аналізуючи наявні публікації, автори звертають увагу на те, що більшість інформації про КІА знаходимо в інтернет-виданнях і соціальних мережах, на інтернет-сторінках галерей, де відбувалися проєкти. Зокрема, відеоінтерв'ю М. Мазура та С. Кондратюка є важливими джерелами, але потребують систематизації. Автори статті акцентують увагу на тому, що досі не існує критичних та історіографічних досліджень про цей осередок, а тому наша робота є важливою для документування мистецьких процесів. Відповідно наразі інформації не тільки недостатньо, але й існує ризик втрати розрізнених даних і їхня мала доступність для подальших дослідників. Процес організації спільноти відбувався протягом 5 років і розділився на два напрямки: створення громадського об'єднання, яке є ініціатором сталої експозиційної форми «Дні відкритих майстерень» та угруповання художників КІА, які мають спільну мистецьку програму.

У статті розглядається процес виникнення спільноти у КІА, починаючи з оренди приміщень і до виникнення регулярних виставок під загальною назвою «Дні відкритих майстерень». Також описуються ключові виставкові проєкти, як-от «Схема збірки» (2023), де брали участь понад 60 митців КІА. **Висновки.** У результаті дослідження зафіксовано основні етапи діяльності КІА. Доведено, що мистецьке об'єднання на базі Київського інституту автоматки є важливим елементом сучасного культурного простору Києва. Воно забезпечує платформу для художників різних стилів та напрямків, об'єднуючи їх у спільноту через регулярні виставки під назвою «День відкритих майстерень». Особливістю спільноти є відсутність обов'язкової участі у проєктах, що робить її відкритою та гнучкою. Реалізація масштабного проєкту «Схема збірки» засвідчила зростаюче значення КІА для мистецькому середовищі Києва.

Ключові слова: сучасне мистецтво, сквот, виставка, живопис, інсталяція, кураторство, Київський інститут автоматки, майстерня.

Valeriia Pitenina

PhD,

Senior Lecturer

National Academy of Fine Arts and Architecture

valeriia.pitenina@naoma.edu.ua

Kseniia Samopalova

Applicant for Higher Education of the First (Bachelor's) Level

Department of Theory and History

National Academy of Fine Arts and Architecture

kseniia.samopalova@naoma.edu.ua

CREATIVITY OF THE WORKSHOP ARTISTS OF THE «KYIV INSTITUTE OF AUTOMATION»: THE HISTORY OF THE CREATION OF THE COMMUNITY AND EXHIBITION ACTIVITIES

Abstract. The article explores the artistic center that emerged on the basis of the Kyiv Institute of Automation (KIA) at 22 Nahirna Street. Since 2016, this space has become a workshop for more than 120 artists, creating a cultural center that can be compared to the squats of BZh Art and Parkomuna in the 1990s in Kyiv. However, the activities of this association have not yet been properly researched and documented in the scientific and journalistic literature. The purpose of this article is to document the activities of this artistic center, its stages of development, and exhibition projects. It is also important to record the composition of participants in group projects and exhibition concepts. Research methods. The research is based on the historiographical method, as well as methods of systemic and structural-functional analysis. **Results.** Most information about CIA is available in online publications and social networks, on the websites of the galleries where the projects took place. Accordingly, not only is there not enough information, but there is also a risk of losing scattered data and its low availability for further researchers. The process of organizing the community took place over 5 years and was divided into two directions: the creation of a public association that initiated the sustainable exposition form “Open Workshop Days” and a grouping of KIA artists who have a common artistic program.

The article examines the process of the KIA's community emergence, starting with the rental of premises and ending with the emergence of regular exhibitions under the general title “Open Workshop Days”. The article also describes key exhibition projects, such as the “Scheme of Assembly” (2023), which involved more than 60 KIA artists. **Conclusions.** The research has identified the main stages of KIA's activities. It is proved that the artistic association based on the Kyiv Institute of Automation is an important element of the contemporary cultural space of Kyiv. It provides a platform for artists of different styles and directions, uniting them into a community through regular exhibitions “Open Workshop Day”. The community's peculiarity is the absence of mandatory participation in projects, which makes the community open and flexible. The implementation of the large-scale project “Assembly Scheme” demonstrated the growing importance of KIA in the artistic environment of Kyiv.

Key words: contemporary art, squat, exhibition, painting, installation, Kyiv Institute of Automation, workshop.

Постановка проблеми. Мистецький осередок, який виник у Київському інституті автоматики (вул. Нагірна, 22), є помітним явищем у мистецькому середовищі Києва. В артпросторі Київського Інституту автоматики (надалі КІА) з 2016 року й до наших днів винаймали майстерні понад 120 митців. Діяльність цього об'єднання можемо порівняти зі сквотами «БЖ-АРТ» та «Паркомунуою», які свого часу стали ознакою і певною домінантою художніх процесів у Києві 1990-х років.

Майстерні стали тим середовищем, де митці взаємодіяли, спілкувалися й обмінювалися ідеями. З 2019 року виставки періодично трансформувались у «Дні відкритих майстерень». Водночас, діяльність майстерень як групи не розглядалася, не фіксувалася й не аналізувалася у мистецтвознавчому та історіографічному контекстах. І наша

стаття має закрити окремі прогалини у фіксації й документуванні історії спільноти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Інформація про діяльність творчого об'єднання здебільшого зберігається в соціальних мережах та в інтернет-виданнях у форматі інтерв'ю та репортажів з виставок, і зовсім не розглянута критиками, її немає в архівах та аналітичних статтях. Відеоінтерв'ю з М. Мазуром та С. Кондратюком опубліковані у «Блозі серійного художника з Маріко Гельман» [1, 2]. Також інформативними є відеоінтерв'ю з митцями об'єднання, опубліковані на онлайн-порталі «МІТЄЦ» [3, 4]. У 2020 році навколо КІА та спроб створення Музею сучасного мистецтва України розгорнулася дискусія [5], в якій майстерні розглядалися як одне з місць розташування майбутнього музею.

Так, інтерв'ю Ю. Болса [6; 7] для електронних видань хоча й не стосуються безпосередньо спільноти, проте відображають частину її діяльності. У 2023 році у ЦСМ М17 відбувся великий виставковий проєкт «Схема збірки», який задокументовано частково на сайті інституції [8]. Не зважаючи на все це, діяльність творчого об'єднання досі не висвітлена в мистецтвознавчій та спеціальній літературі, у критичних та історіографічних дослідженнях.

Метою дослідження є фіксація, документація та аналіз етапів формування мистецького осередку на базі Київського інституту автоматики та огляд його виставкової діяльності.

Виклад основного матеріалу. Група художників, про яку йдеться, і яку в сучасному мистецькому середовищі неофіційно називають «Майстерні Інституту автоматики» фіксує початок своєї діяльності з 2016 року. Державну установу «Київський інститут автоматики» (надалі КІА) було засновано за радянських часів, у 1957 році як науково-дослідницький та виробничий комплекс, що займався розробкою та впровадженням автоматизованих систем управління для різних галузей промисловості. Однак, коли в інституті почалися фінансові труднощі й було порушено справу про банкрутство, тоді КІА почали здавати свої приміщення в оренду (за низькими цінами), що приваблювало художників. Це стало гідною альтернативою майстерням Спільноти художників та винайму розрізаних дорогих комерційних приміщень. Першими орендарями у 2016 році стали О. Богомаз та Р. Іващенко. Згодом О. Богомаз опублікував пост у мережі Facebook про вигідні умови оренди. Інформація доволі швидко поширилася і згодом два поверхи КІА орендували молоді митці абсолютно різних спрямувань.

На відміну від угруповань на кшталт сквотів, як, скажімо, «Паркомуна» або «БЖ-АРТ», між орендарями не було ані тісної взаємодії, ані спільних мистецьких завдань і концепцій. Об'єднуючою платформою стала ідея «Дня відкритих дверей», запропонована у 2019 році кураторкою Л. Романухою та художником О. Богомазом. Концепція була максимально простою: у певний день відчинити двері майстерень і показати свої твори. Без виставкового приміщення, супроводжуючих текстів, кураторської участі тощо. По суті, це було повторенням формату художніх відкритих переглядів, які є стандартними для спеціалізованих мистецьких закладів. Спочатку подія планувалася як разова, але, через значну

зацікавленість з боку мистецької спільноти, стала регулярною. Згодом спільнота виокремилася в громадську організацію «Нагірна 22» та групу «Instytut Avtomatyku». ГО «Нагірна 22» – це об'єднання митців у КІА та організатор «Дня відкритих майстерень». Група «Instytut Avtomatyku» є самоорганізованим об'єднанням митців, яке знаходиться територіально в КІА, але не всі орендарі майстерень є його членами.

Цілі і завдання творчої групи опубліковані на її сторінці «Instytut avtomatyku» – ініціативна група, що працює як експериментальна творча лабораторія, уникаючи міметичних засобів виразності у сфері сучасного мистецтва. Вона концентрується на поняттях досвіду, використанні нетипових матеріалів, взаємодії з простором та знайденими предметами (ready-made).

«Instytut avtomatyku» заснували 20 липня 2020 року художники М. Мазур та А. Підлісний з метою сприяння розвитку локального творчого осередку, що стихійно виник у будівлі Київського інституту автоматики (вул. Нагірна, 22). Пріоритетами групи є створення мистецьких подій, виставкових проєктів та формування міжнародної колаборації художників на ґрунті спільних цінностей у мистецтві. «Instytut avtomatyku» працює поза єдиним сталим експозиційним простором і використовує метод колективного кураторства із залученням учасників проєкту [9]. Громадська організація «Нагірна 22» виступає і як об'єднання митців, які працюють в КІА, і як організатор події «День відкритих майстерень».

Упродовж 2019–2024 рр. формат «Днів відкритих майстерень» став однією з постійних експозиційних форм спільноти, яка не мала аналогів в Києві. Тут відбулося більше 10 експозицій, дати, теми та учасники яких ще мають бути уточнені. Частина з них не має спільної теми, а деякі є певним відгуком на актуальні події. Так, наскрізною темою виставки «Київ. Погляд» (25.05.2024 р., організатор ГО «Нагірна 22») було святкування Дня Києва. Учасниками виставки були: М. Ниркова, С. Магнітофон, В. Рябоштан, Н. Курносова, Р. Іващенко, О. Мелешко, М. Лакінська, Р. Педан, В. Немодна, Н. Власов, Р. Дзюба, М. Роут та Н. Колесник. Виставка «Що відбувається?» (20.04.2024, організатор «Instytut Avtomatyku») стала рефлексією на подію у Київській державній академії декоративно-прикладного мистецтва і дизайну ім. М. Бойчука, коли туди влучила російська ракета і зруйнувала значну частину приміщення. В проєкті брали

участь: А. Саєнко, Ю. Болса, Н. Лісова, М. Мазур, А. Підлісний, М. Матієнко, М. Голембіовська, А. Дудченко, А. Шалгіте, Д. Шолох, О. Синиця, Н. Пожарська та інші.

Метою виставки «Спільний простір» (09.06.2023–11.06.2023) був аналіз творчого досвіду десяти митців, які залишилися в Києві на початку повномасштабної війни. Йдеться про Ю. Болса, Г. Андрусенко, О. Богомаза, А. Підлісного, П. Мацейовські, В. Рябоштана, С. Аграновську, С. Шахмурядову-Танську, М. Мазура, М. Роут.

Проект «Metadata» (організатор «Instytut Avtomatyku») був результатом взаємодії з простором КІА та подорожі його прихованими кімнатами. Мета проекту – оглянути руїни будівлі, які співіснують з митцями в одному часі та нагадують про ідеологічні утопічні сподівання. Учасники проекту: М. Мазур, А. Підлісний та Ф. Гаєнко.

Закріплення юридичного статусу дало поштовх кільком масштабним проектам, реалізованим за підтримки донорських організацій. Один із них – резиденція «Ich komme und sehe» (2023), де вісім митців з Німеччини (Н. Беренд, Н. Кроу, С. Еллінговен, П. Мацейовські, А. Мірбах, Е. Павліцкий, Л. Зайдель, С. Шнельбах) досліджували простір Києва та обмінювалися досвідом з місцевими художниками. Результати цієї резиденції були представлені у форматі виставок в КІА: «Observing : Observing» Л. Зайделя (05.08. 2023) та «Parked here (transition continues)» С. Елінгховена, (17.08.2023).

9 листопада 2023 року в ЦСМ М17 відкрився виставковий проект «Схема збірки» (09.11.2023–03.03.2024), який об'єднав 60 митців, відобразивши розвиток мистецької спільноти у Київському інституті автоматики. Виставковий проект не мав хронологічної послідовності – це була модель, певна схема, яку кожен глядач міг зібрати по-своєму, через призму власного сприйняття та скласти в цілісну конструкцію. Концепція проекту «Vanitas» передбачала звернення до артефактів радянського часу. Художники, залучені для роботи над проектом, здебільшого не можуть пам'ятати СРСР. Але будівля на Нагірній, 22 заповнена артефактами того часу. Творче переосмислення пережитків минулого представлене у відеороботах, інсталяціях, скульптурах та живописних полотнах.

Ще один інсталяційний проект «Переходи», під керівництвом Н. Власова, – це коридор, наповнений роботами тридцяти митців, де глядач поринав

у простір з багатовимірною культурною семантикою. Коридори КІА наповнені різними артефактами, які хаотично з'являються і так само хаотично зникають. Точне походження їх ніколи не відоме, але деякі об'єкти можуть стати частиною творчого проекту, тоді як інші не матимуть мистецького сенсу. Мета цієї інсталяції – показати, як живе і дихає Інститут, немов би живий організм. У коридорі на стінах висіли роботи з експозиції «Схеми збірки», що підкреслювало постійні зміни, які відбуваються в КІА: одні люди йдуть, інші приходять, хтось як символ стабільності залишається. На думку куратора проекту Н. Власова: «Інститут – Спільнота – Майстерня – Художник. І, як об'єднуюча ланка в цій доволі вільній структурі, – коридори. Коридори перетворюються на артерії, якими мистецтво, як кров, омиває скелет будівлі. Це альтернативна велика галерея, місце для візуального та інтелектуального діалогу між художниками, де свої висловлювання можна вільно залишати навіть на поверхні чужих робіт, вивішених на стінах. Інсталяція-рефлексія це спроба занурити глядача у цей діалог із візуальних жестів» [10].

Невіддільною частиною проекту «Схема збірки» були змінні експозиції.

Проект під назвою «Instytut avtomatyku» non objective присвячений питанням простору і уваги до використання об'єктів, структур та нових технологій.

Експозиція «Ich komme und sehe» представила результати мистецької резиденції німецьких художників в майстернях КІА.

У змінній експозиції «ЗЛАМ. Епізод 2» у межах виставкового проекту «Схема збірки» художниці С. Агроновська та П. Щербина провели аналогію з воєнним часом, використовуючи образ дерева. Додаючи зображення мертвих птахів, розкиданого каміння, кокона вони провокували діалог із глядачем щодо тіла, його ран, вразливості та болю. Проект відверто розповідає про крихкість тіла, що постає незахищеним перед машиною війни. Проте, як дерево може відростити нове гілля, так і є надія на зцілення живої рани людства.

Мета експозиції «Він розчинився у просторі», авторства А. Саєнка та Х. Мельник, дослідити як тіло розщеплюється у просторі та стає частиною пейзажу.

Експозиція «Червоноград» Ю. Болса – це промовисте питання до глядача: чи маєш ти право ідентифікувати себе з місцем, де ти виріс, але не живеш в ньому. Проект став своєрідною рефлексією

особистого досвіду художника. Це спогади, думки про його рідне місто Червоноград, з якого він виїхав багато років тому. Тому митець створює іншу канву реальності існування цього міста.

Виставка «Аритмія», авторства Н. Власова, фіксувала події з січня – лютого 2022 року до січня – лютого 2023. Тут представлені різні за емоційним навантаженням роботи, які немовби відображають кардіограму суспільства, зафіксовану художником на папері.

Загалом проєкт «Схеми збірки» тривав три місяці. Упродовж цього часу у просторі M17 відбулися перформанси, екскурсії, майстер-класи та artist talk.

Проєкт «Схема збірки» показав, що навіть за відсутності спільної мистецької програми, художники можуть виступати як колектив і формувати спільні мистецькі висловлювання. Різноманітність бачення, мистецьких форм та практик, громадянської позиції, соціальних поглядів тощо не заважає формувати такі спільні проєкти. Навпаки, робить їх ще більш суттєвими, багатошаровими і здатними викликати полеміку.

Висновки. Мистецьке об'єднання на базі Київського інституту автоматики є важливим елементом сучасного культурного простору Києва. Воно забезпечує платформу для художників різних стилів та напрямків, об'єднуючи їх у спільноту через регулярні події, як-от «Дні відкритих майстерень». Незважаючи на відсутність єдиної концептуальної основи, це об'єднання відіграє ключову роль у розвитку сучасного мистецтва міста. Відсутність обов'язкової участі у проєктах, або підтримка тієї чи іншої програми, робить її відкритою та гнучкою. Водночас наявність спільного простору як місця спілкування, обміну думками та взаємодії, створює підґрунтя для спільних проєктів, які віддзеркалюють як тимчасові події, так і загальнохвилюючі теми.

Реалізація масштабного проєкту «Схема збірки» засвідчила зростаюче значення цієї спільноти в мистецькому середовищі Києва. Важливість об'єднання підкреслюється реалізованими проєктами, резиденціями та виставками, які ставлять перед собою завдання пошуку нових шляхів взаємодії з простором, суспільством та технологіями.

Список використаних джерел

1. Mariko Gelman. Художник Максим Мазур: поетика, форма vs наповнення, композиція та творчий метод, поради молодим : відео // YouTube.. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=pOBiu0ey8l0> Дата публікації: 26.07.2020. (дата звернення: 08.09.2024).
2. Mariko Gelman. Художник Сергій Кондратюк: фарфор, космонавти-бандуристи, творча кухня і чи потрібна художнику освіта // YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=zzIAEkYPO4I> Дата публікації: 12.07.2020. (дата звернення: 08.09.2024).
3. Богомаз О., Левицька Л. Інститут автоматики. Майстерні : відео. *МіТЄЦ*. URL: <https://mitec.ua/institut-avtomatiki-majsterni/> Дата публікації: 04.03.2020. (дата звернення: 08.09.2024).
4. Богомаз О., Левицька Л. Майстерні Інституту автоматики/Нагірна 22 : [серія відео]. *МіТЄЦ*. URL: <https://mitec.ua/category/institutes/majsterni-institutu-avtomatyku-nagirna/> (дата звернення: 08.09.2024).
5. Мирошниченко А. Ще один і досі жодного. У (марних) пошуках Музею сучасного мистецтва України. *Your Art*. URL: <https://supportyourart.com/stories/shche-odyn-y-dosi-zhodnykh-u-marni-poshukakh-muzeyu-suchasnoho-mystetstva-ukrainy/> Дата публікації: 19.11.2020. (дата звернення: 08.09.2024).
6. Черничко А. Це вам не іграшки: Дитячі монументи Юрія Болси. *Bird In Flight*. URL: <https://birdinflight.com/nathnennya-2/20220831-bolsa-toy-monuments.html> Дата публікації: 31.08.2022. (дата звернення: 08.09.2024).
7. Болса Ю. Юрій Болса про Червоноград, монстрів та червоні сонця : [інтерв'ю] / розмову вела Н. Калита. *Your Art*. URL: <https://supportyourart.com/conversations/yurij-bolsa-pro-chervonograd-personazhiv-svoyih-robot-ta-chervoni-sonczya/> Дата публікації: 3.06.2021. (дата звернення: 08.09.2024).
8. M17 Contemporary Art Center: сайт. <https://m17.kiev.ua> (дата звернення: 10.09.2024).
9. Інститут Автоматики: сторінка https://www.facebook.com/InstituteofAutomation/?locale=uk_UA (дата звернення: 10.09.2024).
10. M17 Contemporary Art Center: відкриття оновленої експозиції “Схеми збірки”. URL: <https://m17.kiev.ua/calendar/new-assembly-schemes/> Дата публікації: 25.01.2024. (дата звернення: 10.09.2024).

References

1. Gelman, M. (2020, May 15). Khudozhnyk Maksym Mazur: poetyka, forma vs napovnennia, kompozytsiia ta tvorchiy metod, porady molodym [Artist Maksym Mazur: poetics, form vs content, composition and creative method, advice for young artists] [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=pOBiu0ey8l0> [in Ukrainian].
2. Gelman, M. (2020, July 16). Khudozhnyk Serhii Kondratiuk: farfor, kosmonavty-bandurysty, tvorcha kukhnia i chy potribna khudozhnyku osvita [Artist Serhii Kondratiuk: porcelain, bandura-playing cosmonauts, creative process, and is education necessary for an artist] [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=zzIAEkYPO4I> [in Ukrainian].

3. MITEs. (n.d.). Instytut Avtomatyky. Maisterni [Institute of Automation. Studios]. <https://mitec.ua/institut-avtomatiki-majsterni/> (Accessed: September 8, 2024) [in Ukrainian].
4. MITEs. (n.d.). Maisterni Instytutu Avtomatyky/Nahirna 22 [Studios of the Institute of Automation/Nahirna 22]. <https://mitec.ua/category/institutes/majsterni-instytutu-avtomatyky-nagirna/> (Accessed: September 8, 2024) [in Ukrainian].
5. Your Art. (n.d.). Shche odyń i dosi zhodnoho: U (marnykh) poshukakh Muzeiu suchasnoho mystetstva Ukrainy [Another one and still none: In (futile) search of the Museum of Contemporary Art of Ukraine]. <https://supportyourart.com/stories/shche-odyn-y-dosi-zhodnykh-u-marni-poshukakh-muzeyu-suchasnoho-mystetstva-ukrayiny/> (Accessed: September 8, 2024) [in Ukrainian].
6. Bird In Flight. (2022, August 31). Tse vam ne ihrashky: Dytiachi monumenty Yurii Bolsy [These are not toys: Yurii Bolsa's children's monuments]. Bird In Flight. <https://birdinflight.com/nathnennya-2/20220831-bolsa-toy-monuments.html> (Accessed: September 8, 2024) [in Ukrainian].
7. Your Art. (n.d.). Yurii Bolsa pro Chervonohrad, monstriv ta chervoni sontsia [Yurii Bolsa on Chervonohrad, monsters, and red suns]. <https://supportyourart.com/conversations/yurij-bolsa-pro-chervonograd-personazhiv-svoyih-robit-ta-chervoni-sonczya/> (Accessed: September 8, 2024) [in Ukrainian].
8. M17 Contemporary Art Center. <https://m17.kiev.ua> (Accessed: September 10, 2024) [in Ukrainian].
9. Instytutu Avtomatyky https://www.facebook.com/InstituteofAutomation/?locale=uk_UA (Accessed: September 10, 2024) [in Ukrainian].
10. M17 Contemporary Art Center: vidkryttya onovlenoi expozycji Shema zbirky. [M17 Contemporary Art Center: Opening of the updated exhibition "Assembly schemes"]. URL: <https://m17.kiev.ua/calendar/new-assembly-schemes/> Дата публікації: 25.01.2024. (Accessed: September 10, 2024) [in Ukrainian].

Подано до редакції 8.10.2024